

Dana-Luminița Teleoacă

CONSERVATORISM ȘI EXPRESIVITATE ÎN LITERATURA RELIGIOASĂ. POSIBILE REPERE DE DEFINIRE A UNUI STIL ȘTIINȚIFIC (DIDACTIC) ÎN CONTEXT RELIGIOS

1. În prezentul studiu, consacrat literaturii creștine în general și celei didactice în special, ne propunem să arătăm în ce măsură unele *fapte lingvistice arhaice*¹, identificate în textul religios (actual), pot fi interpretate nu numai ca expresie a *conservatorismului* (lingvistic și, implicit, doctrinar) recunoscut al acestui tip de text (în speță, ortodox), ci și ca *fapte stilistice* (de expresivitate)². Cu alte cuvinte, este posibilă o definiție a ‘poeticității’³ textului (didactic) creștin și dincolo de figurile stilistice semantice (tropii) identificabile aici⁴? Un astfel de demers ar putea furniza un punct de reper în definiția *identității textului didactic religios ca text științific*, aceasta prin raportare, pe de o parte, la varianta științifică laică, pe de altă parte – prin delimitare față de scrieri, de asemenea, religioase, circumscrise însă diferit din punct de vedere stilistic (de pildă, textele beletristice).

În contextul prezentei discuții, în atenția noastră vor intra îndeosebi fapte lingvistice *de (morfo)sintaxă*⁵, conotate [+arhaic], *arhaisme sintactice* susceptibile, cel puțin unele dintre acestea, de a fi considerate, în egală măsură, și figuri cu relevanță în plan stilistic (*figuri stilistice sintactice*), calificare atribuită nu numai

¹ Particularități consemnate în studiile noastre anterioare (cf. *infra*, discuția care urmează).

² Prin urmare, astfel de particularități prezentând relevanță pentru o dublă *continuitate*, *lingvistică*, respectiv *stilistică*. Ceea ce nu exclude desigur posibilitatea ca, în unele cazuri, un anumit fapt stilistic să se fi dezvoltat în mod independent de original.

³ Concept delimitat prin raportare la funcția stilistică (estetică) și care, în contextul discuției noastre, se definește în mod fundamental (și) ca *elocuțiune*: „organizarea semnelor” (cf. Morris 1946 [2003]: 146–148) se concretizează în cele două operații care țin de funcția *poetică* (în cazul de față, mai exact, o funcție *poetico-retorică*), anume selecția lexicală în plan paradigmatic și combinarea pe axa sintagmatică, ambele subordonate obiectivului de persuadare, obiectiv esențial într-o scriere didactică.

⁴ Aspect prezentat de noi în detaliu într-un studiu aflat sub tipar, cf. Teleoacă, *Probl. stilist.*

⁵ În unele dintre situațiile pe care le vom prezenta, mai corect este să vorbim despre fapte aflate undeva, la *granița dintre sintaxă și lexicologie*; a se vedea, de pildă, *construcțiile tautologice* (cf. definiția tautologiei nu numai ca „greșeală de limbă constând din repetarea unor cuvinte cu același sens, formulată cu alte cuvinte”, *DEXonline*, ci și ca „fenomen sintactic constând din repetarea unor cuvinte cu același sens, dar cu funcțiuni diferite, marcate de obicei prin deosebire de intonație sau de formă și care, exprimând identitatea celor doi termeni, are rolul de a sublinia o calitate sau o acțiune”, *ibid.*, prin urmare, este vorba despre un fapt sintactic cu funcție retorică) sau *exprimarea perifrastică*.

de pe pozițiile receptorului modern (care conferă expresivitate unui fapt arhaic⁶, incompatibil cu sistemul său de referință, care este [considerăm... situația ideală] româna literară actuală), ci valabilă... în general, indiferent de epoca literară în care ne situăm (fiind vorba despre particularități stilistice *intrinsici*, *imanente scrisului religios*). Facem această remarcă în condițiile în care, în cadrul preocupărilor (actuale) de specialitate, a devenit deja un loc comun interpretarea faptelor de limbă arhaice consemnate în literatura bisericească exclusiv prin prisma *conservatorismului lingvistic* (și, implicit, al *dogmatismului*) textului religios⁷. Problema semnalată este analizată/discutată de regulă prin opoziție cu statutul unor astfel de fapte lingvistice în limba literaturii artistice, varianta laică, unde valorificarea unor cuvinte și sensuri arhaice este aservită principiului estetic, asemenea fapte putând fi calificate, în acord cu acest tip de valorizare, drept stilistice (ele redau așa-numita „culoare locală”). Cât privește câmpul religios, explicația dată (cf. *supra*) poate fi admisă aproape fără nicio rezervă pentru nivelul lexico-semantic propriu-zis (fondul lexical și semantic arhaic identificabil în versiunile religioase contemporane⁸), dar ea se impune a fi nuanțată, de pildă, pentru compartimentul sintactic, unele dintre faptele arhaice de limbă (anumite *tipare sintactice*) reprezentând, în egală măsură, și particularități stilistice ale textului religios⁹. Această posibilitate de abordare ne-a fost sugerată într-o anumită măsură de perspectiva *semiotică* de cercetare, aplicată câmpului religios¹⁰, care ne-a revelat *textul religios* ca pe un text prin excelență *retoric*, în care *elocuția* are un cuvânt important de spus.

⁶ În astfel de situații, expresivitatea *nu* ar fi *imanentă* textului respectiv, ci „conferită” dintr-o anumită perspectivă de receptare.

⁷ Sunt însă de semnalat și unele excepții față de această atitudine dominantă, cf., de pildă, Seche (1967: 108 ș.u.) care, referindu-se la „sinonimia juxtapusă” în textele vechi, preponderent religioase, admite explicația acestui aspect prin *originalul* de la baza traducerii respective și, în mod special, printr-o *particularitate a stilului bisericesc*, numită de autoarea citată „insistență prin repetare”.

⁸ Chiar și la acest nivel putem admite, uneori, explicații care depășesc granițele conservatorismului lingvistic propriu-zis specific textului sacru (cf., de pildă, observațiile noastre formulate în legătură cu problema *arhaismelor semantice* și a *sensurilor specific religioase* consemnate în literatura psalmică, unde identificam, printre altele, o serie de situații în care textul religios, pornind de la o accepție arhaică a unui anumit termen, a dezvoltat, în propriul câmp semiotic, sensuri figurate [semantisme conotative, poetice], v. Teleoacă 2011b: 377–380).

⁹ Dezvoltând paralela cu varianta literară laică (actuală), atunci am putea spune că unul și același fapt de sintaxă, specific românei vechi, va fi calificat în mod distinct dacă este vorba despre: **a.** literatura religioasă (nivel la care respectivul tipar arhaic este expresie a conservatorismului textului religios și, eventual, a unei continuități stilistice); **b.** literatura beletristică laică: arhaismul sintactic are valoare stilistică; **c.** limba literară laică non-artistică: astfel de structuri sunt condamnabile din perspectiva normelor literare actuale, ele neputând beneficia de „circumstanța” expresivității (ca în cazul literaturii artistice).

¹⁰ Cf. Teleoacă, *Stratégies* sau Teleoacă 2011d.

2. Tipare sintactice cum sunt construcțiile tautologice, structurile intensive (acuzativul intern și parigmenonul), chiasmul, și enumerativ-narativ, exprimarea perifrastică, tematizările și dislocările (topica) ș.a. au putut fi consemnate (în studiile noastre anterioare) nu numai în manualul catihetic¹¹, ci și în alte tipuri de texte religioase, mai exact în textul biblic (în psalmi și în evanghelii), respectiv în rugăciunile creștine. Este, de bună seamă, un aspect ce susține *unitatea* limbii scrierilor bisericești ortodoxe în contextul problemelor lingvistice menționate (nivelul sintactic). Diferențierea (și, implicit, posibilitatea de circumscriere/ierarhizare lingvistică și stilistică a textelor respective) devine posibilă prin considerarea *gradului mai mic sau mai mare de valorificare* a acestor aspecte în fiecare dintre tipurile de texte menționate. De pildă, în textul rugăciunii creștine am înregistrat¹² cu o frecvență deosebită construcțiile intensive, dar și tautologice, chiasmul, relativ frecvent – tiparul cu și enumerativ, precum și o serie de aspecte legate de topică (tematizările și dislocările). Textul evanghelic¹³ se remarcă la nivel sintactic prin apelul la tiparul cu și enumerativ-narativ, exprimarea perifrastică, dar și prin cultivarea construcțiilor tautologice, în timp ce structurile intensive și chiasmul apar relativ sporadic. Exprimarea perifrastică, chiasmul, și enumerativ-narativ, construcțiile intensive și cele tautologice, topica nefirească apar cu o frecvență remarcabilă în literatura psalmică¹⁴. Faptele sintactice menționate se regăsesc (în special, exprimarea perifrastică și tautologică, mai puțin construcțiile intensive [parigmenonul] ș.a.) și în manualul de învățatură creștină¹⁵, deși într-o măsură relativ mai modestă, raportat la celelalte tipuri de texte incluse în comparația noastră. Aspectul semnalat se verifică și cât privește alte fapte de sintaxă, de morfosintaxă și de morfologie¹⁶, fiind relevant pentru „tentativa” de sincronizare cu varianta literară (științifică) laică, mai pronunțată în cazul textului didactic, prin comparație cu scrieri subsumate altor stiluri (în speță, ‘beletristicului’), unde și alte tipuri de inovație pătrund relativ mai greu (la nivel lexical, prezintă relevanță, de exemplu, faptul că, dintre toate tipurile de texte religioase ortodoxe examinate de noi până în prezent, catehismul valorifică numărul cel mai mare de termeni neologici¹⁷). Sunt elemente care, fără îndoială, susțin și ele posibilitatea de delimitare/circumscriere lingvistică și stilistică a textului didactic religios în contextul altor scrieri cu conținut religios...

¹¹ Observație mai puțin valabilă cât privește chiasmul, procedeu pe care nu l-am consemnat în manualul contemporan de învățatură creștină ortodoxă (excludem, bineînțeles, situațiile de intertextualitate, reprezentate, de pildă, de citarea unor pasaje biblice).

¹² Cf. Teleoacă 2011a: 214–215; id., 2011c; id., 2011d.

¹³ Cf. Teleoacă 2012a: 101; id., 2011e.

¹⁴ Cf. Teleoacă, *Aspecte morfosintactice în literatura veterotestamentară psalmică* (sub tipar); id., *Alte aspecte lexicale conservatoare în literatura veterotestamentară a Psalmilor* (sub tipar).

¹⁵ V. Teleoacă 2008: 39–42, 42–43; v. și Teleoacă 2009: 498.

¹⁶ Cf. Teleoacă 2012: 104–106.

¹⁷ Aspect firesc de altfel, care susține încadrarea catehismului în categoria scrierilor didactice, în ultimă instanță, științifice, ale arealului cultural religios (Teleoacă 2008: 6–9).

Cele mai multe dintre particularitățile sintactice luate în discuție mai sus reprezintă fapte arhaice de limbă (uneori, conservate în registrul popular al românei actuale), care, în opinia noastră, au putut fi păstrate în scrierile religioase cu circulație în etapa modernă, nu numai în virtutea *conservatorismului lingvistic* al textului bisericesc¹⁸, ci având în vedere inclusiv *aservirea unor astfel de „figuri” exigențelor unui text retoric*, cum este textul religios.

Trebuie subliniat însă faptul că *numai un studiu sistematic*, complex, care să urmărească îndeaproape atestarea și gradul de difuzare (aspect semnificativ pentru a stabili dacă particularitatea respectivă este o *marcă stilistică definitorie* sau, pur și simplu, un element comun, regăsit în mod constant și în alte tipuri de texte, cu excepția textului religios) a unui anumit fapt sintactic în original (textul religios ebraic, grecesc, slavon sau/și latin) este în măsură să ofere o imagine obiectivă asupra realității semnalate mai sus. Dintre aspectele sintactice menționate în discuția anterioară, studiile de specialitate recunosc atestarea (cu valoare stilistică) în *textul fondator* (original), respectiv fenomenul de continuitate în literaturile (religioase) limbilor moderne cât privește: construcțiile tautologice, structurile intensive și chiasmul.

Este important de precizat că asemenea tipare, cu originea în textul biblic (de unde au fost preluate ca atare, prin transpunere literală), au putut fi vehiculate ulterior și în alte tipuri de texte religioase (scrieri didactice, tehnice, juridico-administrative etc.), difuziune realizată grație remarcabilului caracter *interdiscursiv/intertextual*¹⁹ al câmpului semiotic religios (discursul biblic „se regăsește”, în calitatea sa de voce autorizată, în literatura religioasă secundară, prin procedeele citării sau al parafrazării). Astfel, *textul biblic*, în calitatea sa de *text fondator*, a oferit un *model*, care a proliferat, extinderea tiparului respectiv *dincolo de granițele literaturii vetero și neotestamentare* fiind posibilă inclusiv în virtutea unui „*spirit stilistic*” *specific textului religios*; prin urmare, astfel de structuri sunt mai mult decât niște tipare sintactice arhaice, rod al imitației unui model, ele situându-se (și) în *continuitatea stilistică* a textului fondator²⁰.

2.1. Construcțiile tautologice rezultate din coordonarea (juxtapunerea) a doi/mai mulți termeni echivalenți semantic își au obârșia în limba originalului avut la dispoziție de versiunile religioase moderne, dar ele sunt relevante, în același timp, și pentru una dintre particularitățile definatorii ale stilului bisericesc, așa-numita „insistență prin repetare” (v. Seche, *supra, loc. cit.*)²¹. Particularitatea menționată își

¹⁸ *Conservatorism lingvistic* ce trebuie înțeles, cum spuneam, în relație cu *dogmatismul* specific acestui tip de scriere, aspect relevat de *principiul literalității*, principiu călăuzitor fundamental în transpunerea textului sacru (v., de pildă, Eugen Munteanu 2008: 49–55).

¹⁹ Cum s-a remarcat în bibliografia de specialitate, limbajul bisericesc este „un limbaj marcat de o puternică intertextualitate” (cf. Zafiu 2010: 28).

²⁰ Din această perspectivă actul traducerii poate fi caracterizat/definit drept un gen aparte de... *creație/re-creație*, realizată însă „sub presiunea” modelului.

²¹ De remarcat faptul că această particularitate a fost consemnată, pentru româna veche, și în alte tipuri de texte, de pildă în scrierile literare și istorice, afirmație care nu se mai susține însă pentru

dezvăluie pe deplin semnificația în contextul unei scrieri didactice cum este manualul catihetic, cadru discursiv în care coordonarea sau juxtapunerea sinonimică joacă rolul unei *reformulări*²², concept relevant pentru strategiile pedagogice valorificate de regulă într-un asemenea text²³. Dacă la nivelul românei literare actuale, varianta laică, coordonarea copulativă a doi termeni/două sintagme echivalente semantic este condamnată din perspectiva cultivării limbii, în textul religios *structurile tautologice* generate de astfel de coordonări își găsesc justificarea în virtutea contribuției lor la realizarea *funcției empatice*, ele având deci funcție *intensificatoare-persuasivă*²⁴. În textul catihetic, cel mai adesea sunt coordonate două/mai multe substantive: „*desăvârșirea și plinirea*” (ÎCO 1992:13); „*urzituri și meșteșugiri*” (*ibid.*, 225); „*ocupațiile și îndeletnicirile*” (*ibid.*, 288); „*cinstea și slava*” (*ibid.*, 303); „*râvna și sângea*” (*ibid.*, 313); „*încrederea și nădejdea*” (*ibid.*, 418) ș.a.

Sunt exemple ce par a susține teoria coșeriană (cf. Coșeriu 1994: 36) privind suspendarea *normei congruenței* în favoarea *normei adecvării*²⁵.

Un argument și mai puternic, în acest sens, este oferit de literatura psalmică, text sacru în care *paralelismul sintactic sinonimic*²⁶ constituie o „probă” concludentă de valorificare a redundanței în spirit poetic²⁷: „Și-i voi sfărâma pe ei ca praful în fața vântului, ca tina ulițelor îi voi zdrobi pe ei” (Ps. 17:46);

aceiași gen de texte din epoca actuală (v. Todi 2001: 116). În lumina acestor observații capătă relevanță și mai mare „detaliul” menținerii și valorificării unor astfel de structuri în literatura religioasă modernă: scrierile non-religioase au renunțat la acest tipar sintactic, ele nefiind propriu-zis tributare legii conservatorismului (lingvistic și ideologic) și... „neregăsindu-se” stilistic în astfel de structuri. Scrierile religioase, majoritare în prima etapă literară de dezvoltare a limbii române, au putut oferi un model (sintactic) altor tipuri de texte, așa cum atestă, de pildă, scrierile istorice din perioada românei vechi, structuri „pierdute” ulterior.

²² În literatura de specialitate (cf., de pildă, Borțun-Săvulescu (2005: 72)), *reformularea* este definită ca un *reglator fatic*, mai exact ea reprezintă o modalitate de menținere a contactului între doi interlocutori, prin *controlul* exercitat de către un emițător asupra propriului discurs. Acest control poate fi exercitat inclusiv prin procedul *repetării sinonimice* (cf. și *infra*, nota 24).

²³ Discursul didactic este considerat, în studiile de semiotică, ca discurs prin excelență al reformulărilor.

²⁴ Fenomenul *repetiției printr-un sinonim* (sec. al XVIII-lea) se justifică, în opinia lui Brâncuș 1973: 86, prin „nevoia unei clarificări maxime a semanticii enunțului”, formulare care implică atenția acordată receptorului (un *efect perlocuționar* maxim, superior) în contextul performării unui enunț, în ultimă instanță fiind vizată o *funcție retorică-didactică* a limbajului.

²⁵ *Congruența* reprezintă unul dintre cele trei tipuri de norme identificate de Coșeriu (1994: 36), corespunzând regulilor *generale* ale gândirii, precum și celor legate de vorbirea în general și cunoașterea lumii. În sistem coșerian, *norma adecvării* – anume „a vorbi în situații *determinate* (s.n., D.-L.T.) și cu privire la *anumite* (s.n., D.-L.T.) lucruri, cu *anumiți* (s.n., D.-L.T.) interlocutori” – o poate suspenda pe cea a congruenței, așa cum demonstrează și textul bisericesc, „posesorul” unui *arsenal lingvistic propriu, particularizat și adecvat*, în ultimă instanță, al unui *stil propriu*.

²⁶ Considerat de noi (cf. Teleoacă, *Fig. sintact.*) o modalitate aparte (poetică și retorică, în același timp) de *reformulare discursivă*.

²⁷ Măiestria artei poetice specifice psalmilor ar rezida, în opinia unor exegeți ai *Bibliei* (v., de exemplu, Anania 2001: 615), în primul rând, în ceea ce a fost denumit drept *paralelism sintactic*.

„Dumnezeu va zdrobi dinții lor în gura lor; măselele leilor le-a sfărâmat Domnul” (Ps. 57:6); „Lăudați pe Domnul, că este bun Domnul; cântați numele Lui, că este bun” (Ps. 134:3); „Cu glasul meu către Domnul *am strigat*, cu glasul meu către Domnul *m-am rugat*” (Ps. 141:1)²⁸.

Cuvintele/structurile echivalente sub raport semantic se repetă și în rugăciunea creștină, la fel ca și în textul psalmic, „pentru a realiza o *gradație* (s.n., D.-L.T.) care devine sursa conotației²⁹”, și pentru acest tip de discurs putându-se, deci, admite o *valorificare la nivel poetic a tautologiei*: „cel *păcătos și întinat*” (Rug. 2007:193); „*întinata și necurata ei gură*” (*ibid.*, 202); „*buzele mele cele necurate și pângărite*” (*ibid.*) ș.a.

Textul catihetic oferă și exemple de alte tipuri de redundanță... Astfel, rămâne de verificat în ce măsură formulări tautologice de genul celor generate de utilizarea la comparativul de superioritate sau la superlativ (absolut, relativ) a unor adjective/adverbe care includ în semantica lor una sau alta dintre valorile menționate, reflectă situația din original sau sunt fapte stilistice (emfatic) dezvoltate în mod independent, în versiunea catihetică modernă, în contextul articulării unui discurs didactic(-hegemonic): „o *cât mai deplină* curățire de păcate” (ÎCO 1992:158); „o *viață mai desăvârșită*” (*ibid.*); „și *mai deplin*” (*ibid.*) ș.a. În aceeași ordine de idei, evidențiem și enunțurile „redundante” constituite pe baza repetării anumitor secvențe verbale, de pildă, a verbului copulativ *a fi* (cf. „... Dumnezeu *este* nețărnut de credincios, *este* puternic, *este* bun”, ÎCO 1992:185) sau a adjectivului nehotărât *tot/toată*, ocurent în fața fiecărui substantiv din enumerarea respectivă (cf. „... și vestim sărbătorește că Li se cuvine *toată* mărirea, *toată* cinstirea și *toată* puterea...”, ÎCO 1992:226) ș.a.), structuri de asemenea relevante, cel puțin la o primă analiză, pentru acea „insistență prin repetare”, caracteristică discursivă fundamentală a textului (didactic) religios.

2.2. Structurile intensive (acuzativul intern și parigmenonul³⁰), tipare sintactice culte, au fost consemnate în Biblia ebraică, unde specialiștii (cf., de exemplu, Eugen Munteanu 2008: 73 ș.u.) au identificat, de pildă, ca frecvent procedeul de exprimare a superlativului unei calități prin structura ‘nume + același nume în genitiv’, în ultimă instanță, o structură constituită pe baza *reduplicării expresive*³¹; cf., de pildă, ebr. *šîyr hašîriym*, literal „cântarea cântărilor”, în sens larg, „cântarea supremă, cea mai înaltă cântare”. Procedeul apare (printr-un calc frazeologic) și în textul religios grecesc și în cel slavon, respectiv în versiunea

²⁸ Pentru mai multe exemple și prezentarea critică a acestora, a se vedea Teleoacă, *Fig. sintact*.

²⁹ Cf. Teleoacă, *Dramatizarea în Psalmi*.

³⁰ Procedeul retoric constând în reluarea, într-o unitate sintactică, a unor părți de vorbire cu aceeași rădăcină.

³¹ De remarcat conservarea acestui tipar (de superlativ) în textele folclorice românești (cf. *Zâna Zânelor*, *Zmeul zmeilor*), respectiv în registrul familiar al vorbirii (cf. *deșteptul deșteptilor*). Ocurențele în folclor pot fi văzute ca reminiscențe ale unor structuri morfosintactice *arhetipale* și, implicit, ca argumente ale unui stadiu *primar* de dezvoltare a structurilor lingvistice gramaticale.

latină a *Bibliei* (v. și Morcov 2003: 65). De pildă, un tipar similar celui prezentat *supra* se actualizează în textul sacru pentru desemnarea noțiunii de „parte preasfântă (dintr-o jertfă sau din alcătuirea templului)”, cf. gr. ἅγιον τῶν ἁγίων, lat. *sanctum sanctorum*, slavon. СВѢТАЯ СВѢТЫХЪ, rom. *sfântu a sfinților* [den jârtvele Domnului] (Ms. 45, ap. Eugen Munteanu, *loc. cit.*).

În alte situații, structurile genitivale (cu valoare superlativă) din textele grecești (slavone, românești) au drept corespondente în Biblia ebraică construcții juxtapuse³², mai exact structuri rezultate din juxtapunerea a două cuvinte cu același radical³³; cf., de pildă, ebr. *šabāth šabāthôn* „cea mai mare zi de odihnă” (în Lev. 16:31) ↔ gr. σάββατα σαβάτων (Sept.), slavon. СВѢТА СВѢТЪ (Ostrog), rom. *sâmbăta sâmbetilor* (Ms. 4389, Filotei, Micu, Șaguna, ap. Eugen Munteanu 2008: 77).

Bine reprezentate sunt în textul sacru și construcțiile cu obiect intern. Cum se știe, ziua de sabbat avea pentru israeliți o semnificație complexă, nu doar ritualică, ci și socială, aspect în conformitate cu care în Lev. 23:32 se dă indicația clară ca în ziua de sabbat lucrul să înceteze total. Pentru a exprima această idee, în Ms. 45 și în *Biblia de la București* se creează verbul *a sâmbăta*, cf. *veți sâmbăta sâmbetele* voastre, structură ce corespunde gr. σαββατιεῖτε τὰ σάββατα ἡμῶν (Sept.), respectiv ebr. *šabāth šabāth* (ap. Eugen Munteanu 2008: 76–77). În alte versiuni românești, apare o altă structură, și aceasta însă tot intensivă (realizată, de asemenea, pe baza reduplicării expresive), anume *să prăznuiți preznicul*, raportabilă la structura din textul slavon (Ostrog), mai exact, ПРАЗНИДИТЕ ПРАЗНИКЪ ВАШЪ (ap. id., *ibid.*). În aceeași ordine de idei, este relevantă și structura cu „acuzativ intern” *veți păzi pazele* (în Ms. 45, *Biblia de la București*, ap. Eugen Munteanu 2008: 78), o reconstituire după Sept., cf. gr. φυλάξετε τὰ φυλάγματα, la rândul ei, imitație a unei construcții ebraice tipice.

Eugen Munteanu 2008: 78 semnalază și discută și un alt tip de structură intensivă, calificată, pe bună dreptate, ca fiind *tipică stilului biblic: cercând l-au cercat* (Lev. 10:16, în *Biblia de la București*, Filotei, Micu, Șaguna) sau *cercând... cercă* (Ms. 45)³⁴, structuri care sunt transpuneri literale ale construcției cu valoare

³² Dubla valoare, *stilistică și gramaticală*, a unor astfel de construcții, în textul ebraic, este recunoscută în studiile de specialitate. A se vedea, de exemplu, Gesenius, s.v. *šabāthôn* (ap. Eugen Munteanu 2008), care vorbește despre funcția stilistico-gramaticală a acestor frazeo-logisme de a exprima superlativul sau intensificarea unei acțiuni. În alte contexte, reduplicarea are valoare distributivă (cf. *infra*, nota 35).

³³ Situația semnalată se explică prin *neconcordanța structurală* dintre ebraică și limbile indo-europene; astfel, în lipsa unei structuri gramaticale de genul celei existente în ebraică (realizată prin juxtapunere), limbile indo-europene au optat pentru o construcție determinativă genitivă, și aceasta însă expresie a unei transcripții, de asemenea, literale.

³⁴ Structuri similare s-au conservat și în versiunile biblice contemporane, în textul psalmic de pildă: „*Înconjurând m-au înconjurat* și în numele Domnului i-am înfrânt pe ei” (BO, Ps. 117:11). În versiuni apărute în alt mediu confesional decât cel ortodox (de pildă, în textul protestant), deși acest tipar arhaic nu mai este menținut, se recurge de asemenea la o construcție redundanță-intensificatoare (rezultată din asocierea a două cuvinte sinonime): „*M-au înconjurat, m-au impresurat* (neamurile, n.n., D.-L.T.);/ dar în Numele Domnului le-am distrus” (BP, Ps. 118:11) (v. Teleoacă 2012b).

intensificatoare ‘participiu + indicativ al aceleiași rădăcini’ din Biblia ebraică, preluate prin intermediul gr. ζῆτων ἐξεζήτησε și slavon. ВЪЗЫСКАА ВЪЗЫСКА³⁵.

Cum observam și mai sus, tiparul, preluat din textul sacru (biblic), unde astfel de formulări sunt considerate tipice, a proliferat și în alte categorii de texte religioase. Îl regăsim, de exemplu, și în manualul de învățătură creștină (ortodoxă), unde am consemnat îndeosebi construcția cu „acuzativul intern” (în care complementul are adesea funcție „instrumentală”): „Cine capătă deprinderea să se însemneze în toate împrejurările cu semnul sfintei cruci...” (ÎCO 1992:196); „... erau pedepsiți în vechime cu cea mai mare pedeapsă: afurisania sau excomunicarea...” (*ibid.*, 264); „... ungera cu care erau unși în Legea Veche arhieriei...” (*ibid.*, 276) ș.a. Astfel de structuri au fost semnalate și pentru perioada (mai) veche a limbii române, într-o serie de contexte pentru care s-a vorbit în primul rând despre formulări pleonastice (care au însă, în ultimă instanță, funcție intensificatoare): *se va vărsa cu vărsare* (Ms. 45, Ms. 4389, *Biblia de la București*), *se va lăți cu lățime* (Filotei, Micu, Șaguna) ș.a., traduceri literale după *Septuaginta* care, la rândul ei, reflectă „o turnură ebraică tipică în BIBL. HEBR.” (Eugen Munteanu 2008: 78).

În alte texte religioase contemporane am consemnat și numeroase structuri cu parigmenon: „... *nebiruită biruință*” (Rug. 2007:249); „Pentru *milostivirea milei* și pentru *multa mulțime* a iubirii de oameni...” (*ibid.*, 180)³⁶; „... și dreapta lor e *dreapta nedreptății*” (Ps. 143:8); „... și m-a uns cu *untdelemnul ungerii Lui*” (Ps. 151:4)³⁷ ș.a.

2.3. Chiasmul, procedeu stilistic curent (pentru realizarea simetriei³⁸) în textele biblice grecești, trecut și-n cele slavone și, apoi, în cele românești (ILRLV 1997: 172), apare, așa cum am remarcat deja, cu o frecvență remarcabilă în

³⁵ Exemplele menționate *supra apud* Eugen Munteanu 2008 sunt ilustrative pentru cazurile în care calchiera frazeologică nu are propriu-zis consecințe asupra transparenței mesajului textului respectiv. Sunt însă și situații în care această modalitate (literală) de transcripție se soldează cu opacizarea la nivel de conținut. Ne confruntăm astfel cu un paradox: pe de o parte, în actul de transpunere a textului sacru, se respectă principiul literalității, în scopul păstrării nealterate a adevărului biblic; pe de altă parte însă, excesiva literalitate se dovedește a fi periculoasă, în măsura în care ea poate obnubila semnificația enunțului sacru. Un exemplu relevant, care susține riscurile unei excesive literalități, este și formularea *de dimineață den dimineață* (Ms. 45) sau *de dimineață dimineață* (*Biblia de la București*), reproduceri literale ale gr. τὸ πρωτὶ πρωτὶ (Sept.), care, la rândul ei, redă întocmai reduplicarea distributivă din ebraică, cf. *babōqer babōqer* a ebr. *bōqer* „dimineață”, într-o sintagmă cu sensul generic „în fiecare dimineață”. Când sensul distributiv al sintagmei ebraice va fi descifrat, textele ulterioare vor opta pentru o altă formulare. Astfel, la Micu (dar și la Filotei și la Șaguna) apare *în toată dimineață* (v. Eugen Munteanu 2008: 74).

³⁶ Ap. Teleoacă 2011a: 214–215.

³⁷ Ap. Teleoacă, *Aspecte morfosintactice în literatura veterotestamentară psalmică* (sub tipar).

³⁸ În literatura de specialitate se vorbește despre rolul unor structuri de acest gen la realizarea cadentei, dar mai ales a echilibrului (cf., de exemplu, Chivu 2000: 91). Nu este, prin urmare, surprinzătoare, valorificarea remarcabilă a acestei figuri sintactice în textul rugăciunii creștine, dar mai ales în poemul psalmic.

literatura psalmică și în textul rugăciunii creștine, mai puțin în textul evanghelic și deloc în manualul catihetic modern. Valențele stilistice ale acestui procedeu sunt susținute și de exemplele pe care le oferim în continuare și care au fost excerptate din textul (actual) psalmic și din cel al rugăciunii creștine: „*Mântuiește-mă* de toți cei ce mă prigonesc și *mă izbăvește*” (Ps. 7:1); „*Veseli-mă-voi și mă voi bucura de Tine*” (Ps. 9:2); „*Mânca-vor săracii și se vor sătura*” (Ps. 21:30)³⁹; „... *izbăvește-mă și mă du* întru Împărăția Ta” (Rug. 2007: 14); „*Înviat-ai din mormânt și legăturile iadului le-ai rupt*” (Rug. 2007: 64)⁴⁰ ș.a.

În lumina acestor considerente, definim astfel de construcții (tautologice⁴¹, intensive și structurile cu chiasm) ca fapte de continuitate, cu relevanță atât din perspectiva *conservatorismului lingvistic* al textului religios, cât și din perspectivă *stilistică*. Asemenea tipare sintactice, ce poartă marca ‘arhaicului’, sunt, în același timp, *particularități stilistice intrinseci ale limbii originalului*, preluate și perpetuate ca atare prin traducerile, realizate inițial în limbile sacre (greacă, latină și slavonă) și, într-o etapă ulterioară, în idiomurile moderne naționale. *Continuitatea* nu este, prin urmare, doar una... *formală* (în cazul de față, redarea unei structuri sintactice, în acord cu tiparul din textul *fondator*), ci inclusiv una *de fond*, pe care o putem caracteriza ca fidelitate față de un anumit ‘profil stilistic’, cel al textului original, răspunzând, prin urmare, exigențelor stilistice (retorice) definitorii pentru un text din aria sacrului. Se poate spune astfel că adevărata ‘dimensiune estetică (-retorică)’ a textului religios (în speță, catihetic) este reflectată atât în planul unei *expresivități semantice* (cultivarea tropilor, și aceștia originați într-o măsură semnificativă în textul *fondator*⁴²), cât și în cel al unei *poeticități sintactice*. În consecință, în contextul investigării unor scrieri religioase, ‘conservatorismul’ și ‘expresivitatea’ nu sunt întotdeauna concepte ce se exclud reciproc (cf. formulările-cliseu prin care cele două concepte sunt relaționate în mod constant într-un raport de disjuncție: ‘conservatorism sau expresivitate’), ci, dimpotrivă, ambele concură la conturarea profilului identitar al unui anume text (religios).

3. Dacă în situații de genul celor prezentate *supra* (2.) putem admite o dublă continuitate între un text (sacru) fondator și un text secundar, în alte cazuri această afirmație se situează mai degrabă sub semnul ipoteticului, cel puțin, până la o probă contrarie, care să fie furnizată de studii sistematice consacrate unui anumit aspect. Cum spuneam și mai sus, o calificare/clasare obiectivă, științifică a unui

³⁹ Pentru mai multe exemple, a se vedea Teleoacă, studiul citat *supra*, nota 37.

⁴⁰ Ap. Teleoacă 2011a: 215.

⁴¹ Cu posibilele excepții ce se pot desprinde din observațiile anterioare.

⁴² Cf. Teleoacă, *Probl. stilist.*

fapt lingvistic presupune, desigur, urmărirea „structurării” unui anumit conținut (gramatical, lexico/semantico-gramatical, stilistic) în textul original, dar și în posibilele texte intermediare (ce au putut funcționa ca model pentru un text secund), operație *sine qua non*, pusă în slujba stabilirii locului ocupat de particularitatea respectivă în economia textelor-sursă.

3.1. Pronumele semiindependent *cel* este ocurent în mod constant, cel puțin în unele texte religioase (cf., de pildă, în poemele psalmice și în rugăciunile creștine), în structura nominală ‘substantiv – pronume – adjectiv/ structură adjectivală’, la fel ca în româna arhaică, sec. al XVI-lea – al XVIII-lea (cf. Iordan 1983: 36)⁴³. Valoarea stilistică (emfatică) a acestui pronume este recunoscută în lucrările de specialitate, însă exclusiv cu limitare la epoca modernă (v. GA 2005 (I): 246), pentru etapa veche de dezvoltare a limbii române admițându-se numai valoarea gramaticală a acestei structuri.

După toate probabilitățile, în textul catihetic actual (ca de altfel și în alte tipuri de texte din aria religioasă) ocurențele acestui pronume se cuvin a fi interpretate în spiritul continuității *lingvistice*, deci al fidelității față de tiparul (gramatical) din româna veche (cf. „duhurile *cele* rele”, ÎCO 1992:159; „pâinea *cea* trupească”, *ibid.*, 220; „turmei Sale *cele* cuvântătoare”, *ibid.*, 230; „merindea vieții *cele* veșnice”, *ibid.*, 276; „toți dreptii *cei* din veac adormiți”, *ibid.*, 306 ș.a.), deși studiile noastre au evidențiat unele aspecte ce pot susține, într-o anumită măsură, *inclusiv valorificarea în plan estetic* a structurii în discuție în literatura religioasă (modernă)⁴⁴. Mai exact, în *Cartea Psalmilor* am constatat faptul că *revizuirile succesive „au păstrat” pe cel mai ales în anumite situații*, anume acelea în care referentul este ‘divinul’⁴⁵ (nu lipsesc însă nici cazurile în care acest tipar este actualizat și pentru un referent non-divin): „Cu glasul meu către Domnul am strigat și m-a auzit din *muntele cel sfânt al Lui*” (Ps. 3:4); „... și vă ridicați *porțile cele veșnice* și va intra împăratul slavei” (Ps. 23:7); „închinați-vă Domnului în *curtea cea sfântă* a Lui” (Ps. 28:2); „... că Tu ești *ajutorul meu cel tare*” (Ps. 70:8); „Până ce am intrat în *locașul cel sfânt* al lui Dumnezeu și am înțeles sfârșitul celor răi” (Ps. 72:17); „Tu luminezi minunant din *munții cei veșnici*” (Ps. 75:4); „Apoi ei au disprețuit *pământul cel dorit* și n-au crezut în cuvântul Lui” (Ps. 105:24); „Adusu-mi-am aminte de *zilele cele de demult*” (Ps. 142:5); „... *pomii cei roditori* și toți cedrii” (Ps. 148:9) ș.a.

⁴³ Structura menționată își va restrânge treptat uzul la jumătatea sec. al XX-lea (Vasilescu 2010: 254; cf. și Bulgăr 1963: 417). Astăzi, *cel* introduce „presupoziția pragmatică a partajării informației de către interlocutor” (cf. *dictatura cea rea* = „dictatura, acea dictatură pe care cu toții o consideră rea”), în opoziție cu „presupoziția existențială” (Vasilescu, *ibid.*, 255).

⁴⁴ Rezultă deci că expresivitatea se poate dezvolta și în mod independent de textul primar (în cazul de față, originalul ebraic), dar în granițele impuse de legile semiotice proprii câmpului religios.

⁴⁵ Concept pe care îl înțelegem într-o accepție mai largă, nu numai ca „instanță divină”, ci și ca „topos sacru” etc. (cf. *supra*, exemplele date).

3.2. Perifraza a fost inclusă în unele studii în categoria tropilor (cf., de pildă, Quintilian, ap. Du Marsais 1981: 134). Este o afirmație care poate fi admisă însă numai în ceea ce privește funcția de substituție a acesteia („ține locul”), dar nu (întotdeauna) și cât privește „mecanismul” de producere. De pildă, unele perifraze sunt metaforice (deci, pot fi echivalate cu un trop), dar sunt multe care sunt utilizate cu semnificație proprie, denotativă, situație ilustrată și de textul bisericesc (catihetic) actual, unde am consemnat un număr foarte mare, îndeosebi de perifraze verbale⁴⁶: *a-și da la moarte, a face început, a face judecată, a da mărturie, a lua chip, a da năvală, a da glas, a lua temei* ș.a.⁴⁷. Aspectul se verifică și pentru alte tipuri de texte religioase, de exemplu, pentru literatura biblică (psalmii și textul evanghelic), unde, de asemenea, am consemnat o frecvență superioară a structurilor verbale⁴⁸.

Celor patru argumente invocate de Du Marsais⁴⁹ pentru explicarea recurgerii la perifrază, le putem adăuga și altele, deduse din urmărirea modului în care este valorificată exprimarea perifrastică (verbală) în contextul literaturii religioase. Așa cum am arătat într-un studiu anterior⁵⁰, opțiunea textului religios pentru locuțiuni (verbale) s-ar putea explica și dintr-o perspectivă tipologică. Astfel, există limbi care preferă *structurarea nominală* a realității și limbi care o preferă pe cea *verbală*. Cum au subliniat specialiștii⁵¹, în primul tip s-ar încadra româna veche, ca o continuatoare a latinei populare, unde existau multe asemenea locuțiuni. Multitudinea de structuri perifrastice verbale consemnate în literatura religioasă (actuală), în componența cărora intră (și) un substantiv, reprezintă o probă elocventă a *conservatorismului* textului religios ortodox și la acest nivel (perifrastic, frazeologic): un anumit tipar sintactic dezvoltat în latina populară este atestat de scrierile vechi (româna arhaică) și, mai mult, acest tipar este perpetuat prin textul bisericesc, în virtutea tradiționalismului de principiu care guvernează alcătuirea acestui tip de literatură.

⁴⁶ Incluzându-le aici în discuție, le considerăm un tip aparte de structuri sintactice, dotate cu o anume funcție stilistico-retorică. De altfel, frazeologia este plasată, în literatura de specialitate, undeva la granița dintre lexicologie și sintaxă.

⁴⁷ Pentru mai multe exemple, a se vedea 2008: 39–42.

⁴⁸ V. Teleoacă, *Aspecte lexicale conservatoare vs inovatoare în literatura veterotestamentară a Psalmilor* (sub tipar); id., 2011e.

⁴⁹ „Perifrazele sunt folosite fie din bunăvoință, fie pentru a lămuri mai bine, fie pentru împodobirea discursului, fie de nevoie” (Du Marsais 1981: 135).

⁵⁰ V. Teleoacă 2011e.

⁵¹ V. Coșeriu (2004: 100), care atrage atenția și asupra individualizării limbii române în context romanic inclusiv prin preferința marcată a limbii noastre pentru exprimarea perifrastică (mai exact, apelul la o serie de unități frazeologice adjectivale sau/și adverbiale, acolo unde Occidentul romanic utilizează termenul simplu [adjectiv sau adverb]). Cf. și Cristinel Munteanu (2009: 185), care, în linie coșeriană, înțelege problema preferinței limbii române vechi pentru locuțiuni (în speță, este vorba despre unități frazeologice consemnate în textele cronicarilor români) și din perspectivă tipologică.

Exprimarea perifrastică nu este însă o particularitate specifică în exclusivitate scrisului bisericesc, ea fiind consemnată, pentru etapa veche a românei, și în scrierile cu conținut istoric (cf. Cristinel Munteanu 2009: 185). Mai mult, așa cum am remarcat deja, caracteristica menționată este văzută în unele studii de specialitate (cf. Coșeriu, *loc. cit.*) chiar ca o *trăsătură tipologizantă* a limbii române în context romanic, pusă în relație cu latina populară ce a stat la baza dezvoltării limbii noastre. Prin urmare, izvorul unor astfel de structuri (mai exact, opțiunea românei arhaice pentru perifrază, opțiune „adusă” în contemporaneitate prin limba textului religios) se regăsește în acea *latină dunăreană rustică*, mai exact în structurile sale semnificative și de semnificare arhaice/arhaizante, puternic impregnate de ‘popular’.

Expresivitatea frazeologismului, deci funcția stilistică (retorică) a acestuia, iese foarte bine în evidență mai ales prin punerea în balanță cu termenul simplu, corespunzător semantic celui dintâi (cf. *supra*, *a face început/a începe*, *a face judecată/a judeca*, *a da mărturie/a mărturisi* etc.). În aceeași ordine de idei, nu este lipsit de relevanță faptul că, deși, într-o serie de situații, verbele sunt anterioare formelor substantivale din locuțiuni, „opțiunea” (textului religios) a fost pentru structura perifrastică, iar nu pentru cuvântul simplu, mai vechi în limbă (v. Dimitrescu 1958: 160). Prin urmare, nu este exclusă posibilitatea ca selecția frazeologismului, în detrimentul lexemului simplu, să se fi făcut nu numai în virtutea principiului conservatorismului (fidelitatea față de o structură cu tradiție în scrisul bisericesc, originată în latina populară), ci inclusiv prin conștientizarea (în procesul de traducere/echivalare/revizie) valențelor stilistice superioare ale perifrizei, menită, cum se exprimă Du Marsais, *st. cit.*, „să împodobească”, dar și „să clarifice mai bine” un anume conținut. Sunt obiective care se susțin perfect în cazul unui text didactic cum este catehismul creștin (ortodox): prin *elocutio* se poate accede la *docere et persuadere*.

4. Sunt și situații în care, se pare, ‘expresivul’ trebuie exclus din discuție, în astfel de cazuri, ‘conservatorismul’ și ‘stilisticul’ fiind doar... soluții alternative, disjunctive, nu și „complementare”, în explicarea anumitor fenomene ale limbii. Din categoria faptelor gramaticale arhaice, „investite” (și) cu funcție expresivă, dar care, în realitate, nu îndeplinesc această funcție *decât din punctul de vedere al unui receptor modern*, am ales să prezentăm problema *construcției cu posesiv dublu exprimat*, intern (adnominal) și extern (adverbal).

Această structură sintactică redundantă este frecvent întâlnită în româna veche, ea având valoare *strict gramaticală*, nu și stilistică (emfatică)⁵². În faza arhaică de dezvoltare a limbii române, o astfel de construcție este ocurentă nu numai în literatura bisericească, ci și în alte tipuri de scrieri (laice), de pildă, în cronici, neputând deci fi considerată drept o particularitate proprie (exclusiv) scrisului religios.

⁵² Așa cum arată, de pildă, Dindelegan (2009: 181).

Structurile cu posesiv dublu exprimat sunt, de fapt, o „reminiscentă” a construcției primare, moștenite din latină (și conservată în mod predilect de alte limbi romanice actuale [de exemplu, în franceză], în aspectul lor standard), anume cea cu adjectiv posesiv: cf. *luminează mintea mea, să ridic capul meu* etc. Studiile de istorie a limbii române au evidențiat pentru perioada veche a românei un proces de atenuare a funcției posesive a adjectivului pronominal posesiv (cf., de exemplu, Șovar 2009: 161–162), aspect care a permis utilizarea în același context și a cliticului (cf. *luminează-mi mintea mea, să-mi ridic capul meu* etc.). Prin urmare, avem aici un exemplu de structură arhaică, dar care, probabil, nu a fost preluată ca atare din originalul (non-latin) ce a stat la baza traducerii textului (religios) românesc, ci s-a dezvoltat în condiții specifice, în context romanic (cf. tiparul latin conservat mai bine în alte zone ale României), în faza arhaică a limbii române.

În literatura religioasă modernă (în speță, în catehism), astfel de structuri redundante reflectă, foarte probabil, un fapt de *continuitate lingvistică*, ele având statutul unor particularități gramaticale (arhaice), la fel ca în româna veche: „...Fiul lui Dumnezeu [...] S-a întrupat și Și-a dat sângele **Său**...” (ÎCO 1992:222); „Mântuitorul Și-a legat toată viața **Sa** pământească de natură” (*ibid.*, 287); „...datoria creștinului este să-și câștige și să-și apere cinstea **sa**” (*ibid.*, 383) ș.a.

Ca și în cazul altor tipare arhaice discutate de noi *supra* (mai exact, construcțiile tautologice și exprimarea perifrastică), structuri care, în etapa veche de dezvoltare a românei, erau cunoscute și altor tipuri de scrieri cu excepția celei religioase, nu este exclus însă nici ca păstrarea *structurii cu posesiv dublu exprimat* în limba textului religios modern, să fi fost posibilă nu numai în virtutea conservatorismului și dogmatismului textului religios, ci și grație susținerii (concordanței) unui astfel de tipar prin caracterul *puternic marcat retoric* al textului religios: *o particularitate arhaică a fost astfel în consonanță cu un anume „spirit stilistic”, fapt ce trebuie „să fi încurajat” perpetuarea sa la nivelul literaturii religioase.*

5. Finalul discuției noastre va fi consacrat formulării (prin prisma aspectelor abordate *supra*) unor observații sintetice cu privire la *specificul stilistic al discursului catihetic, ca discurs științific*, delimitat prin opoziție cu același tip de discurs identificat în sfera laică a limbii, urmând ca „profilul stilistic” al textului științific religios să fie aprofundat în studii ulterioare⁵³.

O primă tentativă de disociere în acest sens apare în studiul nostru din 2008 (cf. Teleoacă 2008: 56), unde, într-o perspectivă antitetice, remarcam în primul

⁵³ Mai exact în momentul în care vom fi întreprins investigații similare mai profunde și asupra limbii textelor religioase circumscrise sferei ‘esteticii’ și când va fi, deci, posibilă *o definire/caracterizare stilistică comparativă a scrierilor religioase*. Studiul nostru, *Ars poetica: texte et métatexte dans la littérature vétérotestamentaire des Psaumes* (comunicare prezentată la Conferința Națională „Text și discurs religios” (ediția a IV-a), Iași, 10–12 noiembrie 2011) este un „preambul” al cercetărilor ce vor urma în direcția semnalată.

rând deosebita permisivitate a stilului religios științific (didactic) cât privește o serie de fapte de limbă arhaice sau/și popular-regionale⁵⁴ și identificam în acest aspect nu numai un element diferențiator față de limba textului științific laic, ci inclusiv o apropiere a limbii textului didactic religios de stilul scrierilor beletristice laice. Similitudinea, observam în același loc, vizează însă numai un nivel de suprafață, întrucât intenției stilistice, realizată în textul beletristic laic (și) prin apelul la o serie de termeni/expresii din fondul arhaic-popular al limbii române, îi corespunde în textul catihetic o expresivitate... involuntară, mărturie, în realitate, a *conservatorismului* limbajului religios.

Faptele de limbă prezentate în studiul de față ne permit o nuanțare a concluziilor formulate în 2008, în primul rând cât privește rolul (exclusiv al) conservatorismului lingvistic (și doctrinar) în justificarea faptelor arhaice de limbă⁵⁵. Observațiile noastre din 2008 vizau însă numai problema arhaismelor lexicale (și semantice) și, din această perspectivă, sunt în mare parte îndreptățite. Numai că fenomenul lingvistic se impune a fi analizat sub toate aspectele sale, nu numai cele lexicale, ci și morfologice, sintactice, morfosintactice, de preferat într-un studiu sistematic, realizat în diacronie și care nu poate face abstracție (având în vedere calitatea de literatură „de rang secund” pe care o deține textul religios modern) de originalul de la baza textului românesc. Printr-un astfel de demers (care, prin natura lucrurilor, în paginile de față a fost doar schițat), ‘arhaicul’ este susceptibil de a primi și alte justificări în textul religios (dincolo de cele care precumpănesc și care au invocat în mod constant și aproape exclusiv factorul ‘conservatorism’/‘dogmatism’), aceasta cu atât mai mult cu cât, în ansamblul bogatei literaturi religioase, se pot delimita inclusiv texte realizate sub semnul ‘esteticii’. Desigur, nu există o... schemă general valabilă: fiecare fenomen trebuie analizat separat și în strânsă relație cu propria „istorie” în versiuni românești distincte (în diacronie) și, în egală măsură, în textul original.

Definit prin excelență ca text retoric, catehismul ortodox va apela, în demersul persuasiv (*docere et persuadere*) nu numai la figuri semantice (metafore, comparații, epitete), ci „va ști” să valorifice în același sens și structuri sintactice, la o primă vedere, simple „relicve formale” ale unor construcții arhetipale (aparținând

⁵⁴ Cât privește valorificarea neologismului, deși, dintre toate tipurile de texte religioase, catehismul se remarcă prin acceptarea cea mai generoasă a termenilor/sensurilor neologice, conservatorismul marcat al textului religios ortodox iese în evidență printr-o privire comparativă cu textul științific laic. În perspectivă semiotică, putem spune că *inovația* este privită cu neîncredere în textul bisericesc (ortodox), ea putând fi responsabilă de *distorsionarea, răstălmăcirea* mesajului transmis și chiar de un *eșec comunicațional*, în timp ce acest element apare ca un aspect absolut normal în planul științific laic al limbii. Această „desincronizare” este însă (mult) mai puțin evidentă în cazul catehismului de cult catolic (v. Teleoacă 2008: 7, 9–10).

⁵⁵ „Însă, în timp ce în textul artistic arhaismele și elementele populare/regionale au rolul de a reda o anumită culoare locală și temporală (sunt utilizate, deci, cu intenție stilistică), în textul religios, fapte de limbă de genul celor menționate sunt exclusiv expresia conservatorismului de la acest nivel” (Teleoacă 2008: 56).

unui text fondator), în realitate, cel puțin unele dintre acestea, structuri expresive reproduse și cultivate în mod conștient (în virtutea valențelor lor stilistice/retorice) în procesul de recuperare a semnificației originare (prin actul traducerii sau/și al reviziei). *Funcția cognitivă* se actualizează astfel în manualul de învățatură creștină nu numai prin apelul la raționamente logice, deductive, argumentate etc. (ca în cazul manualului didactic laic, care se adresează rațiunii), ci, într-o măsură deloc neglijabilă, prin exploatarea 'stilisticului', că este vorba de un stilistic preponderent... retoric sau despre un stilistic poetic propriu-zis (afectiv), în care figura *revelatorie* reprezintă aproape o constantă⁵⁶. Valorificarea deopotrivă a celor două tipuri de retorici (argumentativă-rațională/silogistică, respectiv stilistică-emoțională), ambele convertite în *instrumente fundamentale de abordare conceptuală*, constituie, de fapt, una dintre mărcile individualizatoare ale textului didactic religios, comparativ cu manualul didactic elaborat sub auspiciile laice. Operația de *selecție*, pusă în scopul *adevărării*, intervine în procesul emiterii și în cel al receptării în ambele situații (text laic, text religios). Însă, dacă în cazul textului științific laic, *orizontul cultural* al potențialului lector și *capacitatea mentală* a acestuia reprezintă elemente de bază în înțelegerea unui anume mesaj, receptarea textului cu conținut religios implică în mod fundamental și *latura afectivă* (+ *etică*). Rezultă că în textul religios se stabilește un dialog mai intim cu cititorul, în orice caz *mai puțin impersonal*, comparativ cu textul laic, relevante fiind în acest sens nu numai structurile sintactice de genul celor prezentate în studiul nostru (cf. structurile tautologice și intensive, exprimarea perifrastică,...), ci și o serie de mărci lingvistice (în speță, gramaticale) valorificate de catehismul ortodox⁵⁷.

Din perspectiva celor afirmate, considerăm că o trăsătură admisă în studiile de specialitate drept caracteristică a stilului științific, anume *concentrarea maximă a vocabularului*, nu poate fi acceptată pentru definirea textului științific *didactic* în general (prin definiție, un substil redundant, al reformulărilor, adaosurilor, revenirilor...) și a celui religios în special. În cazul discursului pedagogic religios, redundanța (vs concizie) este și mai marcată luând în considerare nu numai fapte

⁵⁶ V. Teleoacă, *Probl. stilist.*

⁵⁷ Putem vorbi în acest sens (și) despre un aparat tehnic specific al „predării” învățaturii creștine: 1. utilizarea pluralului inclusiv, preferat în locul unei exprimări impersonale: „Să vedem ce înseamnă ‘credință?’” (ÎCO 1997:47); „În Sfânta Scriptură găsim cuvântul dreptate în înțelesul de ‘sfîințenie’...” (*ibid.*, 348); 2. modalitatea de inserare a trimiterilor în text (se evită sistematic formularea impersonală, din textele științifice laice a *se vedea*, cf. etc.; rezultă o relație mai familiară, mai directă, în ultimă instanță, mai pregnantă cu cititorul): „... pe care uneori le citește preotul în numele credincioșilor în biserică înainte de împărtășire (*vezi-le* în Ceaslov sau în Cartea de Rugăciune)” (ÎCO 1992:277). Relaționarea unui context cu altul anterior se realizează cel mai adesea prin ‘conectorii’ *precum/după cum s-a spus* (pentru cf. *supra*): „Universală [este vorba de un atribut fundamental al dragostei, *n.n.*, *D.-L.T.*], adică să cuprindă pe toți oamenii, fiindcă, *precum s-a spus*, toți sunt fiii lui Dumnezeu...” (ÎCO 1992:395). Pentru cf. *infra* se utilizează constant *despre care vom vorbi*: „... prin faptele milosteniei trupești, *despre care vom vorbi* în legătură cu ‘Fericirile’...” (ÎCO 1992:399) ș.a.

de genul celor discutate în paginile de față⁵⁸, ci și multe alte aspecte, de pildă faptul că învățătura creștină încorporată în textul catihetic este una constituită esențial și la modul cel mai concret pe baza principiului „intertextualității”, care devine ea însăși sursă a unei *redundanțe... livrești* (vocile autorizate nelipsite din textul catihetic sunt reprezentate în special de literatura biblică și de cea patristică).

În concluzie, *specificitatea demersului didactic religios* este dictată de însăși *natura aparte a substanței-obiect de cunoaștere*; mai exact, inaccesibilitatea transcendentului, limitele umanului în descifrarea realităților sacre etc., toate acestea impun o modalitate gnoseologică particulară, proclamă strategii și legi proprii, definesc, prin urmare, un stil particular...

BIBLIOGRAFIE

SURSE

- BO = *Biblia sau Sfânta Scriptură* (tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul B.O.R., cu aprobarea Sf. Sinod), București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B.O.R., 1988.
- ÎCO 1992 = *Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Rug. 2007 = *Carte de rugăciuni*, Tipărită cu binecuvântarea Î.P.S. Sale Dr. Laurențiu Streza, Mitropolitul Ardealului, Sibiu, Editura Andreiana.

LUCRĂRI DE REFERINȚĂ

- Anania 2001 = *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Ediție jubiliară a Sf. Sinod, Versiune diortosită după *Septuaginta*, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania, Arhiepiscopul Clujului, București, Editura I.B.M.B.O.R.
- Borțun-Săvulescu 2005 = Dumitru Borțun, Silvia Săvulescu, *Analiza discursului public*, 2005, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Facultatea de comunicare și relații publice „David Ogilvy”.
- Brâncuș 1973 = Grigore Brâncuș, *Observații asupra structurii frazei în „Istoria ieroglifică”*, în AUB(LLR), XXII, nr. 2, 81–87.
- Bulgăr 1963 = Gheorghe Bulgăr, *Tendințe sintactice în limba română contemporană*, în LR, XI, nr. 4, București, Editura Academiei Române.
- Chivu 2000 = Gheorghe Chivu, *Limba română, de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*, București, Univers Enciclopedic.
- Coșeriu 1994 = Eugeniu Coșeriu, *Lingvistica din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii* (cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel), Chișinău, Editura Știința.
- Coșeriu 2004 = *In memoriam Eugeniu Coșeriu [Extras din „Fonetică și Dialectologie”, XX–XXI, 2001–2002, 5–192]*, București, Editura Academiei Române.
- Dimitrescu 1958 = Florica Dimitrescu, *Locuțiunile verbale în limba română*, București, Editura Academiei Române.

⁵⁸ Majoritatea aspectelor discutate de noi sunt relevante pentru *un stil prin excelență redundant*, că este vorba despre juxtapunerea/coordonarea a doi/trei... termeni sinonimi, de reduplicarea expresivă, de apelul la perifrază (în detrimentul cuvântului... simplu) sau de caracterul superfluu al unor tipare cu pronumele semiindependent *cel*, respectiv de tipare cu posesiv dublu exprimat...

- Dindelegan 2009 = Gabriela Pană Dindelegan, *Din nou despre dativul posesiv din grupul verbal. Observații asupra limbii române vechi*, în LR, LVIII, nr. 2, 173–182.
- Du Marsais 1981 = Cesar-Chesneau Du Marsais, *Despre tropi sau despre diferitele sensuri în care poate fi luat un același cuvânt într-o aceeași limbă* (traducere de Maria Carpov), București, Editura Univers [1 ediție: 1730].
- GA 2005 (I) = *Gramatica limbii române*, I, *Cuvântul*, București, Editura Academiei Române.
- ILRLV 1997 = *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)* [coord.: Ion Gheție], București, Editura Academiei Române.
- Iordan 1983 = Iorgu Iordan, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Morcov 2003 = Mihaela Mariana Morcov, *Arhaisme morfosintactice în versiunile românească și spaniolă ale Bibliei*, în LR, LII, 1–3, 56–73.
- Morris 1946 [2003] = Charles Morris, *Signs, Language and Behaviour*, Prentice-Hall, New-York [cf. și versiunea în limba română: Charles Morris, *Fundamentele teoriei semnelor* [traducere Delia Marga], Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene, 2003].
- Cristinel Munteanu 2009 = Cristinel Munteanu, *Frazeologia în primele texte literare românești*, „Limba română”, Chișinău, anul XIX, nr. 9–10, 184–192.
- Eugen Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Seche 1967 = Luiza Seche, *Juxtapunerea sinonimică în limba română*, în CL, Cluj, nr. 1, 103–113.
- Șovar 2009 = Georgiana-Andreea Șovar, *Observații pe marginea flexiunii cazuale a numelor de rudenie în limba română veche*, în *Lucrările celui de al treilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, (București, 20–21 noiembrie, 2009), Editura Universității din București, 161–170.
- Teleoacă 2008 = Dana-Luminița Teleoacă, *Limbaajul bisericesc actual între tradiție și inovație*, București, Editura Academiei Române.
- Teleoacă 2009 = Dana-Luminița Teleoacă, *Aspecte morfosintactice în textul catihetic actual*, în *Lucrările celui de al doilea Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, Editura Universității din București, 489–501.
- Teleoacă 2011a = Dana-Luminița Teleoacă, *Arhaic și popular în textul actual al rugăciunii*, în „Limba română – ipostaze ale variației lingvistice”, II. Pragmatică și stilistică, București, Editura Universității din București, 209–217.
- Teleoacă 2011b = Dana-Luminița Teleoacă, *Aspecte lexicale conservatoare în literatura veterotestamentară a Psalmilor*, în vol. „Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română”, Cernăuți-Herța, Zelenă Bucovina – Grupul editorial „Cuvântul” (Simpozionul Internațional „Grigore Bostan – 70. Probleme actuale de filologie română”, Cernăuți, 10–12 octombrie 2011), 374–382.
- Teleoacă 2011c = Dana-Luminița Teleoacă, *Particularități morfosintactice ale textului contemporan de rugăciune* (II), în LR, Chișinău, nr. 11–12, anul XXI.
- Teleoacă 2011d = Dana-Luminița Teleoacă, *Strategii discursive în rugăciunea creștină* (conferință Academia Română, 22 martie 2012).
- Teleoacă 2011e = Dana-Luminița Teleoacă, *Aspecte lexicale conservatoare în textul biblic actual (Evanghelia după Matei)*, comunicare la cel de al 11-lea Colocviu Internațional al Departamentului de Limba română (Limba română: direcții actuale în cercetarea lingvistică), (București, 9–10 decembrie 2011).
- Teleoacă 2012a = Dana-Luminița Teleoacă, *Morfosintaxa textului biblic actual: Evanghelia după Matei*, în LR LXI, nr. 1, 91–108.
- Teleoacă 2012b = Dana-Luminița Teleoacă, *Construcție vs deconstrucție în textul biblic modern*, comunicare la Simpozionul internațional „Tradiție/inovație – identitate/alteritate: paradigme în evoluția limbii și culturii române”, Iași, 18–19 septembrie 2012.

- Teleoacă, *Dramatizarea în Psalmi* = Dana-Luminița Teleoacă, *Literatura veterotestamentară a Psalmilor – niveluri de analiză semiotico-pragmatică [Dramatizarea în textul biblic al Psalmilor]* (sub tipar, în SCL 2013).
- Teleoacă, *Stratégies* = Dana-Luminița Teleoacă, *Stratégies discursives dans le texte des Psaumes* (în curs de apariție în „Revue roumaine de linguistique”, 2/2013).
- Teleoacă, *Probl. stilist.* = Dana-Luminița Teleoacă, *Probleme de stilistică oratorică în literatura didactică ortodoxă* (sub tipar).
- Teleoacă, *Fig. sintact.* = Dana-Luminița Teleoacă, *Figuri sintactice cu funcție stilistică în literatura psalmică* (sub tipar).
- Todi 2001 = Aida Todi, *Elemente de sintaxă românească veche*, Pitești, Editura Paralela 45.
- Vasilescu 2010 = Andra Vasilescu, *Tendențe în sintaxa secolului al XX-lea*, în „Studii de limba română” (Omagiu profesorului Grigore Brâncuș), București, Editura Universității din București, 251–275.
- Zafiu 2010 = Rodica Zafiu, *Ethos, pathos și logos în textul predicii*, în Al. Gafton, Sorin Guia și Ioan Milică (ed.), „Text și discurs religios”, II, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 27–38.

CONSERVATISME ET EXPRESSIVITÉ DANS LA LITTÉRATURE RELIGIEUSE.
 QUELQUES REPÈRES DANS LA DÉFINITION D’UN STYLE SCIENTIFIQUE
 (DIDACTIQUE) AU NIVEAU RELIGIEUX

(Résumé)

La présente étude, consacrée à la littérature chrétienne en général et, particulièrement, aux textes didactiques, représente une tentative de démontrer que certains *faits linguistiques archaïques*, identifiés dans les écrits ecclésiastiques modernes, s’imposent d’être interprétés pas seulement comme une expression du *conservatisme linguistique* (et, implicitement, *doctrinaire*) de ce type de texte (à savoir, le texte chrétien paru dans le milieu confessionnel orthodoxe), mais aussi en tant que faits *stylistiques* ou *d’expressivité*. En d’autres mots, il deviendrait possible une définition de la « poéticité » du texte (didactique) chrétien au-delà de l’emploi des *figures stylistiques sémantiques* (les soi disant tropes) identifiables à ce niveau. Une pareille démarche est susceptible de fournir un point de repère pour la détermination de *l’identité du texte didactique religieux* dans la qualité que celui-ci possède d’être un texte scientifique, opération réalisée, d’une part, par comparaison à la variante scientifique laïque, d’autre part, par la délimitation vis-à-vis des écritures, également religieuses, mais circonscrites différemment du point de vue stylistique (nous mentionnons, à titre d’exemple, les textes de belles lettres).

Cuvinte-cheie: religios, didactic, continuitate lingvistică, continuitate stilistică, stil științific.

Mots-clé: religieux, didactique, continuité linguistique, continuité stylistique, style scientifique.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
 București, Calea 13 Septembrie nr. 13
 danielateoaca@gmail.com.